TALABALARNING AXLOQIY XULQINI MUSTAHKAMLASHDA MADANIY-TARIXIY MAKONLARNING TA'LIMIY POTENSIALI

Kosimov Rustam Abdumannonovich
JDPU O'quv-uslubiy boshqarmasi Talabalar amaliyoti bo'limi boshlig'i

Kalit so'zlar: axloqiy xulq, ma'naviy-axloqiy tarbiya, madaniy-tarixiy makon, madaniy meros, tarixiy obida, muzey, talaba shaxsi, ta'limiy salohiyat, milliy qadriyatlar.

Ключевые слова: нравственное поведение, духовно-нравственное воспитание, культурно-историческое пространство, культурное наследие, исторический памятник, музей, личность студента, образовательный потенциал, национальные ценности.

Keywords: moral behaviour, moral education, cultural-historical space, cultural heritage, historical monument, museum, student development, educational potential, national values.

Bugungi oliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri talabalarga chuqur kasbiy bilim berish bilan bir qatorda, ularda jamiyat hayotida mas'uliyat bilan ishtirok etish, o'z xatti-harakatlarini axloqiy me'yorlar asosida boshqarish va boshqalarning huquq hamda manfaatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish fazilatlarini rivojlantirishdan iborat. Axloqiy xulq shaxsning faqat odob-axloq haqidagi bilimlarida emas, balki kundalik muloqoti, qaror qabul qilishi, jamoat mulkiga munosabati, o'z zimmasidagi vazifalarni bajarishi va ijtimoiy muhitdagi xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Shu sababli axloqiy tarbiya nazariy tushuntirishlar bilan cheklanmasdan, talaba bevosita ishtirok etadigan, kuzatadigan, muhokama qiladigan va muayyan xulqiy tanlovni amalga oshiradigan ta'limiy vaziyatlar bilan boyitilishi lozim.

U. Mahkamov axloqiy madaniyatni shakllantirish masalalarini tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rib, shaxsning axloqiy sifatlarini izchil rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv talabalarda axloqiy xulqni mustahkamlash faqat qoidalarni bilish bilan emas, ularni amaliy faoliyatda qo'llash, o'z xatti-harakatini tahlil qilish va mas'uliyatni his etish bilan chambarchas bog'liq ekanini anglashga yordam beradi.1

Talabalar tarbiyasida madaniy-tarixiy makonlardan foydalanish ana shunday amaliy ta'limiy vaziyatlarni yaratishning samarali yo'llaridan biri bo'lishi mumkin. Madaniy-tarixiy makon deganda tarixiy obidalar, me'moriy ansambllar, muzeylar, xotira majmualari, qadimiy shahar qismlari, memorial uylar, arxiv va kutubxonalar, xalq hunarmandchiligi maskanlari hamda muayyan tarixiy xotira va an'analar bilan bog'liq joylar tushuniladi. Bunday makonlar moddiy meros namunalari bo'lish bilan birga, jamiyatning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy xotirasi to'plangan ta'limiy muhit sifatida ham ahamiyatga ega.2

O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi Qonunida madaniy meros obyektlari moddiy va nomoddiy meros bilan bog'liq tushunchalar orqali izohlanadi. Qonunda tarixiy ansambllar, diqqatga sazovor joylar, yodgorliklar va madaniy makonlarga doir tushunchalarning aks etishi bu joylarni saqlash bilangina

1 Mahkamov U. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. – Toshkent: Fan, 1995. – B. 14–15.

2 O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 30-avgustdagi 269-II-son "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni, 3-modda.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

cheklanmay, ularning ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini ham mas'uliyat bilan o'rganish zarurligini ko'rsatadi.3

Madaniy-tarixiy makonlarning ta'limiy potensiali, avvalo, bilimni aniq manba va real muhit bilan bog'lashida ko'rinadi. Darslik yoki ma'ruzada tarixiy voqea haqida ma'lumot olish talabaning bilimini kengaytiradi, biroq shu voqea bilan bog'liq obida yoki muzey ekspozitsiyasini maqsadli kuzatish tarixiy dalillarni bevosita ko'rish, turli ma'lumotlarni qiyoslash va savollar qo'yish imkonini beradi. Talaba me'moriy shakl, yozuv, tasvir, buyum yoki eksponatni kuzatarkan, ularni tarixiy sharoit bilan bog'lashga, manbaning kelib chiqishi va mazmunini aniqlashga, dalil bilan shaxsiy taxminni farqlashga o'rganadi. Bu jarayon axloqiy xulqning muhim tarkibiy qismi bo'lgan halollik, aniqlik va fikr uchun javobgarlikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Madaniy meros ta'limi xalqaro miqyosda ham yoshlarning tarixiy va madaniy qadriyatlarni anglashi, turli madaniy tajribalarga hurmat bilan qarashi hamda merosni kelajak avlodlar uchun asrash mas'uliyatini his etishi bilan bog'liq yo'nalish sifatida qaraladi. UNESCOning Jahon merosi ta'limi dasturida tarixiy va tabiiy meros obyektlarini o'rganish, ularni muhofaza qilish g'oyalarini ta'lim faoliyatiga kiritish hamda yoshlarni merosni asrashga jalb etish masalalariga e'tibor beriladi.4

Ikkinchidan, madaniy-tarixiy makonlar hissiy-qadriyatli tajriba beradi. Tarixiy joy bilan bevosita tanishish talabaning o'tmish haqidagi tasavvurlarini boyitib, avlodlar mehnati, ilmiy va badiiy ijod, jamoaviy xotira hamda madaniy xilma-xillikka nisbatan hurmatni kuchaytirishi mumkin. Bunda maqsad tarixiy obidani faqat faxrlanish manbai sifatida ko'rsatish emas, balki uni yaratgan, saqlagan va bugungacha yetkazgan insonlar mehnatini anglash, turli tarixiy davrlar va madaniyatlarning o'zaro ta'sirini tushunishdan iborat. O. Musurmonovaning ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga doir qarashlari ham qadriyatlarni ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqish zarurligini asoslashda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.5

M.Imomnazarov ma'naviy taraqqiyot masalalarini shaxs, millat va jamiyat hayotidagi axloqiy asoslar bilan bog'liq holda yoritadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, madaniy-tarixiy makonlar talaba uchun milliy o'zlikni anglash, o'z tarixiga hurmat, adolat va mas'uliyat kabi tushunchalar haqida fikr yuritish imkonini beradigan muhitdir. Biroq ma'naviy xulosa talaba nomidan oldindan belgilab qo'yilmasligi kerak: pedagogning vazifasi dalillarga tayanadigan savollar berish, fikrlar xilma-xilligini hurmat qilish va mustaqil mulohaza yuritishga sharoit yaratishdir.6

Uchinchidan, madaniy-tarixiy makonlar axloqiy xulqni amalda namoyon etish uchun vaziyat yaratadi. Tarixiy obida, muzey yoki xotira joyiga tashrif davomida talabaning belgilangan tartibga rioya qilishi, eksponatlarga ehtiyotkor munosabatda bo'lishi, hududni toza saqlashi, boshqalarning sokinligi va ehtiyojlarini hisobga olishi, gid yoki mutaxassis bilan hurmat asosida muloqot qilishi uning axloqiy xulqi amaliy ko'rinishda namoyon bo'ladigan holatlardir. Shu sababli tashrif faqat tomosha yoki sayohat sifatida emas, aniq ta'limiy vazifa va xulqiy mezonlar asosida tashkil etilishi lozim.

Madaniy-tarixiy makonlar bilan ishlashni bir necha izchil bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq. Tayyorgarlik bosqichida o'qituvchi tashrif maqsadini belgilaydi, talabalarga makon tarixi

---

3 O'sha manba, 1 va 3-moddalar. Qonunning maqsadi madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

4 UNESCO. World Heritage Education Programme. https://whc.unesco.org/en/wheducation/ (murojaat qilingan sana: 12.10.2026).

5 Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 192 b.

6 Imomnazarov M. Milliy taraqqiyotning ma'naviy-axloqiy asoslari. – Toshkent: Sharq, 2007. – B. 50.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bo'yicha dastlabki manbalarni beradi, kuzatish savollarini tayyorlaydi va madaniy obyektlarda rioya qilinadigan xulq-atvor qoidalarini tushuntiradi. Bu bosqichda talabalar "Mazkur joy qanday tarixiy ma'lumot beradi?", "Uning saqlanishi nima uchun muhim?", "Tashrif buyuruvchi qanday mas'uliyatga ega?" kabi savollar bilan tanishtiriladi.

Bevosita kuzatish bosqichida talabalar kichik guruhlarda ishlashi, muayyan obyekt yoki ekspozitsiyani kuzatishi, qaydlar olib borishi va ishonchli manbalardagi ma'lumotlar bilan solishtirishi mumkin. Agar makonda mutaxassis, muzey xodimi yoki mahalliy tarixni biluvchi kishi bilan suhbat rejalashtirilsa, savollar oldindan tayyorlanishi, suhbatdoshning roziligi olinishi va uning fikrlarini buzib talqin qilmaslik talab etilishi kerak. Foto va videotasvirga olishda ham obyektning ichki qoidalari, mualliflik huquqi va shaxsiy hayot daxlsizligi hisobga olinadi.

Tahlil va ijodiy faoliyat bosqichida talabalar kuzatishlar asosida qisqa esse, tarixiy xarita, virtual ekskursiya, elektron ko'rgazma, ma'rifiy buklet, taqdimot yoki maktab o'quvchilari uchun dars ishlanmasi tayyorlashlari mumkin. Loyiha natijasi faqat chiroyli mahsulot yaratish bilan baholanmasligi lozim. Talabadan foydalanilgan manbalarni ko'rsatish, tarixiy ma'lumotlarni tekshirish, guruhdagi vazifasini o'z vaqtida bajarish va madaniy obyektni ehtiyotkorlik bilan tasvirlash ham talab qilinadi. Z. Ismoilovaning milliy g'oya va ma'naviy-axloqiy tarbiyaga doir ishlari mazkur faoliyatni qadriyatlar bilan bog'liq tarbiyaviy vazifa sifatida rejalashtirishga nazariy yo'nalish beradi.7

Refleksiya bosqichida talaba tashrif davomida nimalarni bilib olganini emas, balki qanday qarorlar qabul qilgani va o'z xulqida nimani anglaganini ham tahlil qilishi muhim. Masalan, "Men makondagi qoidalarga qay darajada rioya qildim?", "Guruh ishida o'z vazifamni bajardimmi?", "Manba va dalillarni tanlashda qanday ehtiyot choralarini ko'rdim?", "Ushbu merosni asrash uchun qanday amaliy ish qilish mumkin?" kabi savollar individual yozma mulohaza uchun asos bo'la oladi. Bunday refleksiya axloqiy me'yorlarni tashqi talab sifatida emas, shaxsiy qaror va xatti-harakatlar bilan bog'lashga yordam beradi.

E.G'oziyevning tafakkur va shaxsiy rivojlanish masalalariga oid ishlari talabalarning kuzatish, tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish kabi bilish jarayonlarini hisobga olish zarurligini eslatadi. Shuning uchun madaniy-tarixiy makonlardagi ta'limiy faoliyatda tayyor xulosani berishdan ko'ra, talabalarni savol qo'yish, dalil topish, qarashlarni solishtirish va o'z fikrini asoslashga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.8

Talabalarning axloqiy xulqini mustahkamlashda o'qituvchi, universitet va meros obyektiga mas'ul tashkilotlar hamkorligi muhim. Oliy ta'lim muassasasi tashrifni o'quv fanlari yoki tarbiyaviy ishlar mazmuniga bog'lashi, tegishli muassasa esa ishonchli axborot va xavfsiz kuzatish sharoitini ta'minlashi mumkin. Jizzax viloyati va mamlakatning boshqa hududlaridagi tarixiy obidalar, muzeylar, xotira maskanlari hamda hunarmandchilik markazlari talabalarga o'z hududining tarixi bilan tanishish va madaniy merosni asrashga oid kichik jamoaviy tashabbuslarda qatnashish imkonini berishi mumkin. Bunda har qanday tashabbus tegishli tashkilot ruxsati va obyektlarni muhofaza qilish talablariga muvofiq amalga oshirilishi shart.

Axloqiy xulqni baholashda faqat talabaning tarixiy ma'lumotlarni yod bilishi yoki taqdimotining tashqi ko'rinishiga tayanish yetarli emas. Baholashda manbalardan halol foydalanish, tashrif qoidalariga rioya qilish, boshqalar bilan hurmat asosida muloqot qilish, guruhdagi vazifani bajarish, jamoat va

---

7 Ismoilova Z.K. Milliy g'oya va ma'naviy-axloqiy tarbiya. – Toshkent: Moliya, 2007.
8 G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – 176 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

madaniy mulkka ehtiyotkor munosabat, o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish kabi kuzatiladigan mezonlar hisobga olinishi lozim. U. Mahkamovning axloq-odob masalalariga doir ishlari xulqiy sifatlarni tarbiyaviy faoliyat bilan bog'liq holda ko'rib chiqish uchun mahalliy ilmiy manba bo'la oladi.9

Shu bilan birga, madaniy-tarixiy makonning o'zi avtomatik ravishda ijobiy axloqiy o'zgarishlarni keltirib chiqarmaydi. Natija tashrifning maqsadga muvofiq tashkil etilishi, o'qituvchining yo'naltiruvchi savollari, talabalarning faol ishtiroki, refleksiya va baholash mezonlariga bog'liq. Agar tashrif faqat rasmga tushish yoki rasmiy tadbir sifatida o'tkazilsa, uning ta'limiy imkoniyatlari to'liq ro'yobga chiqmasligi mumkin. Aksincha, oldindan tayyorgarlik, dalillarga asoslangan kuzatish, guruhiy topshiriq va yakuniy tahlil bir-birini to'ldirsa, makon tajribasi o'quv-tarbiyaviy faoliyatning mazmunli qismiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, madaniy-tarixiy makonlar talabalarning axloqiy xulqini mustahkamlashda keng ta'limiy potensialga ega. Ular tarixiy bilimni aniq muhit bilan bog'laydi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida mustaqil mulohaza yuritishga undaydi hamda hurmat, halollik, mas'uliyat, tartib-intizom va jamoaviy hamkorlikni amaliy vaziyatlarda namoyon etish imkonini yaratadi. Ushbu salohiyatdan samarali foydalanish uchun madaniy-tarixiy makonlarga tashrifni tayyorgarlik, kuzatish, tahlil, loyiha faoliyati va refleksiya bosqichlari asosida tashkil etish, talabalar xulqini esa aniq va kuzatiladigan mezonlar orqali baholash maqsadga muvofiqdir. Kelgusida mazkur yondashuvni oliy ta'lim muassasalarida tajriba tariqasida sinab ko'rish va uning natijalarini tizimli tahlil qilish mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mahkamov U. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. – Toshkent: Fan, 1995. – 200 b.
2. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 192 b.
3. Imomnazarov M. Milliy taraqqiyotning ma'naviy-axloqiy asoslari. – Toshkent: Sharq, 2007.
4. O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 30-avgustdagi 269-II-son "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. https://lex.uz/ru/acts/-25461
5. UNESCO. World Heritage Education Programme. https://whc.unesco.org/en/wheducation/
6. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – 176 b.
7. Ismoilova Z.K. Milliy g'oya va ma'naviy-axloqiy tarbiya. – Toshkent: Moliya, 2007. – 72 b.
8. Mahkamov U. Axloq-odob saboqlari. – Toshkent: Fan, 1994. – 134 b.
9. Musurmonova O. O'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – Toshkent: Fan, 1993. – 112 b.

9 Mahkamov U. Axloq-odob saboqlari. – Toshkent: Fan, 1994. – 134 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.